

Список літератури: 1. Очерки конституционного права иностранных государств: Учебное и научно-практическое пособие / Отв. ред. Д.А. Ковачев. М., 1999. 2. Савченко Л. Основні напрями удосконалення організаційної структури Рахункових палат // Зб. наук. праць Академії ДПС України. 2000. 2 (8). 3. Лимская Декларация руководящих принципов контроля // Контроллинг. 1991. № 1. 4. Марцеляк О. В. Институт омбудсмана: теория і практика / Відп. ред. член-кор. АПРН України О. Н. Ярмиш: Монографія. Х., 2004. 5. Колбин Г., Шелото Ф. Высшие контрольные органы Канады // Контроллинг. 1991. № 4. 6. Шелото Ф. Как Главное контрольное управление (ГКУ) США обслуживает Конгресс // Контроллинг. 1991. № 3–91. 7. Погосян Н.Д. Счетная палата Российской Федерации (конституционно-правовой статус) / Дис... д-ра юрид. наук: 12.00.02. М., 1998.

Надійшла до редакції 10.10.07

Є. І. Григоренко

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЕВОЛЮЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ

Сучасна Українська держава нині переживає складні суспільно-політичні перетворення, що детерміновані трансформаційним етапом її розвитку. У таких умовах функціонує вся правова система молодій державі, що, у той же час, має багатовікову історію державного будівництва. Найбільш суттєвими віхами на шляху формування незалежної держави стало прийняття Декларації про державний суверенітет та Конституції України. Це не знало всіх проблем, але були накреслені на далекоюсяжну перспективу орієнтири, до яких потрібно прагнути. Іншими словами, з'явилась чітко окреслена мета, а саме розбудова незалежної, демократичної, соціальної і правової держави, в якій людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю.

Однак практика впровадження у життя конституційних приписів відбувається не завжди послідовно та стало, виникають різні проблеми та ускладнення. Це можна пояснити відсутністю необхідного досвіду функціонування всього державного механізму в нових умовах. Накладає певний відбиток і те, що Україна тривалий час існувала у складі держави з тоталітарним режимом та адміністративно-командною економікою, у зв'язку з чим функціонування правової системи, менталітет народу має свої особливості й тому бездумне запозичення досвіду зарубіжних країн може призвести тільки до негативних наслідків. Як зазначали В. Я. Тацій та Ю. М. Тодика, «проблеми в конституційному реформуванні держави й суспільства пов'язані з некритичним використанням зарубіжного конституційно-правового досвіду, який був свого часу сформований в інших політико-правових, історичних і культурних реаліях» [1, с. 7]. Це, у свою чергу, не свідчить про те, що досвід зарубіжних країн переймати не можна. Потрібно робити це обережно, з урахуванням багатьох факторів і обставин а також, не в останню чергу, історичних особливостей формування української державності, її окремих інститутів та конституційно-правової регламентації останніх.

Розв'язання багатьох проблем, що були накопичені у державному та суспільному житті незалежної України, – це вимога сьогодення. За час незалежного існування нашої держави робились неодноразові спроби вирішити складні питання різних аспектів державотворення. У цьому процесі завжди не останнє місце посідали проблеми створення і належного функціонування власних Збройних Сил та інших військових формувань як необхідних та важливих атрибутів державності. Періодично розглядалися питання їх реформування та комплектування, переходу виключно до контрактного принципу проходження військової служби в їх підрозділах тощо. Однак на сьогодні у цій важливій сфері багато нагальних проблем та вузлових питань так і не було до кінця вирішено. Як зазначає В. Паламарчук, «нехтування історичним досвідом України, зокрема недооцінка важливості розбудови інститутів захисту країни, перекреслювали всі зусилля» [2, с. 137]. Для розв'язання будь-яких проблем необхідно бачити і розуміти їх витoki, причини, еволюцію в історичній ретроспективі, а для того, щоб дослідити певне явище, необхідно звернутися до його історичних передумов, вивчити, які саме обставини його породили, що саме сприяло його виникненню та розвитку. Без звернення до історії та аналізу сучасності дослідження буде половинчастим, а, відповідно, й однобічним та, навіть, необ'єктивним. Саме тому для з'ясування сутності та дійсного змісту будь-якого явища, у тому числі й військової служби у конституційно-правовому аспекті, необхідно розглянути історичні обставини його виникнення та існування з позиції сучасності, а на сучасні події та явища дивитися крізь призму та з врахуванням подій минулого.

Слід визнати, що певний внесок у розвиток конституційних заasad проходження військової служби було здійснено в 1710 р., у зв'язку з прийняттям так званої Конституції Пилипа Орлика, яка мала повну назву «Пакти й Конституції законів та вольностей Військова Запорізького». І хоча вона так і «не працювала», але назавжди залишилась фундаментальною пам'яткою, у якій на той час було закладено дуже багато передових ідей, що знайшли втілення у сучасному конституційному законодавстві. Не виключенням є й аспекти регулювання військової служби.

Саме вона завжди була та залишається донині не тільки почесною, але й відповідальною та, навіть, небезпечною. У зв'язку з цим на рівні основних законів встановлюються соціальні гарантії для осіб, що її проходять, а також для членів їх сімей. У Конституції 1710 р. цим питанням був присвячений окремий параграф, а також деякі окремі приписи, що містились у різних параграфах. Так, § XI цього документа встановлював та оголошував непорушним, що вдови козаків, їхні дружини та діти-сироти, козацькі господарства і (господарства) жінок, чоловіки яких перебувають на війні або на якихось військових службах, не притягатимуться до жодних

обов'язків для простого люду загальних повинностей і не будуть обтяжені сплатою податків [3, с. 120].

Найбільш цікавим необхідно визнати те, що через багато років у незалежній Україні було прийнято Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», де у ст. 14 зазначено, що родини військовослужбовців, які загинули чи померли або пропали безвісті під час проходження служби, звільняються від сплати прибуткового податку з усіх одержуваних ними доходів. Однак проблема полягає у тому, що сучасна норма є набагато звуженою, встановлена не на конституційному рівні та, найголовніше, що її дію зупинено Декретом 43-93 від 30 квітня 1993 р. й, відповідно, вона не застосовується. Таким чином, Конституція 1710 р. у деяких питаннях гарантує суттєвіший соціальний захист військовослужбовцям та членам їх сімей у порівнянні з сучасним українським законодавством. Також можна стверджувати, що ця Конституція розмежовувала поняття захисту Вітчизни та проходження військової служби, безперечно, з тими особливостями, що притаманні розвитку законодавчої техніки того часу. Так, у аналізованому параграфі йдеться про козаків, що «перебувають на війні або на якихось військових службах» [3, с. 120]. Наявність розділового сполучника «або» між словами «перебувають на війні» та «на якихось військових службах» свідчить про те, що тогочасна Конституція не ототожнювала проходження військової служби та війну, під час якої, в певному смислі, відбувався захист Вітчизни та відстоювались її інтереси. Питання набуває особливої актуальності у зв'язку з тим, що навіть на сьогодні не всі розуміють те, що ці інститути є різними. Отже, Конституція 1710 р. на той час заклала фундамент української конституційної теорії та практики усіх сфер державно-політичного життя, у тому числі й військової служби. Вона встановлювала певні аспекти соціального захисту не тільки осіб, що проходили військову службу, тобто козаків, але й членів їх сімей.

Яскравою історичною пам'яткою українського права є Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вольності УНР) від 29 квітня 1918 р. На жаль, цей видатний документ жодного дня не працював, але залишився в історії українського конституціоналізму одним з найкращих конституційних актів, особливо з огляду на регламентацію ним правового статусу людини. Однак військовим аспектам у ньому було приділено занадто мало уваги. Перший артикул цього документа проголошував Українську Народну Республіку державою суверенною, самостійною і ні від кого незалежною в першу чергу для забезпечення «кращої оборони свого краю» [3, с. 296]. Ця норма у конституційному тексті практично не знайшла свого розвитку, оскільки норм, присвячених Збройним Силам або іншим військовим формуванням, у ньому немає. Питання оголошення війни знайшли своє відображення в трьох артикулах, але тільки в рамках процедурних пи-

тань роботи Всенародних Зборів. У такому ж контексті використовується термін «військова служба» у 46-му артикулі, де зазначено, що призов громадян України на військову службу входить до компетенції виключно Всенародних Зборів, які видають з цією метою постанову. І саме відсутність конституційної регламентації воєнних питань та нерозвинена військова сфера стали однією з головних причин втрати влади Центральною Радою.

Закони про тимчасовий державний устрій України, що були прийняті за часів П. Скоропадського, набагато більше уваги приділяли воєнним питанням та проголошували Гетьмана Верховним Воеводою Української Армії і Флоту. Крім цього, встановлювали, що захист Вітчизни є святою обов'язок кожного козака і громадянина Української Держави. На думку М. Кравчука, «найціннішою у П. Скоропадського була його діяльність зі створення Збройних Сил Української Держави» [4, с. 19], але конституційних норм, які б безпосередньо стосувались військової служби, військовослужбовців та армії, в цих законах також не було.

Особливе місце армії та військовій службі в забезпеченні державної безпеки та взагалі для вирішення багатьох важливих завдань відводилось у СРСР, у тому числі і в державному (конституційному) праві радянського періоду. Необхідно розуміти те, що цей період характеризувався притаманною тільки йому специфікою. Її характерною особливістю була, на думку В. М. Корякіна, «підвищена ідеологізованість, офіційне законодавче закріплення принципу керівної ролі Комуністичної партії у воєнному будівництві» [5, с. 20]. Так, у підручнику «Радянське державне право» за загальною редакцією А. Я. Вишинського зазначалося, що в умовах капіталістичного оточення міцна робітничо-селянська армія є визначальною умовою існування соціалістичної держави [6, с. 591]. Це було закономірним явищем, оскільки керівним лозунгом того часу було висловлення В. І. Леніна про те, що всяка революція лише тоді будь-чого варта, коли вона вміє захищатися [7, с. 539].

Однак у конституціях СРСР, так само, як і у конституціях союзних республік, що входили до його складу, конституційних положень, що регламентували воєнні питання, було хоч і достатньо, але не вистачало таких, які б чітко визначали завдання військової служби та обмежували воєнну сферу. Тим більше, що всі згадування воєнної організації зводилися лише до висвітлення її важливості, необхідності, особливо з огляду на геополітичне становище Радянського Союзу, а також домінував класовий підхід, особливо в перших конституціях. Як зазначають Б.О. Страшун та О.О. Мішин, для соціалістичних конституцій характерні деякі особливості у регулюванні статусу збройних сил, які опосередковано свідчать про ту вельми значну роль, котра відводиться цьому інституту в політиці та економіці. Тоталітарна держава – це завжди мілітаризована

державна, в такій країні завжди особливо багато людей у військовій формі та деякі невоєнні галузі керування воєнізовані [8, с. 259].

Найбільш чітко знайшов свій прояв класовий підхід у Конституції УСРР, що була прийнята у березні 1919 р. Стаття 29 цього документа прямо вказувала, що з метою всебічної охорони здобутків Великої Робітничо-Селянської Революції УСРР. визнає обов'язком всіх працюючих Республіки оборону соціалістичної Батьківщини і встановлює загальну військову повинність. Далі у цій же статті зазначено, що почесне право захищати революцію зі зброєю в руках дається лише працюючим. На нетрудові елементи накладається виконання інших військових обов'язків [3, с. 365]. Такий же підхід простежується у Конституції 1929 р. Проте Конституція 1937 р., з огляду на геополітичні події того часу, відійшла від цього та встановила загальний військовий обов'язок, який проголосила почесним, а захист Батьківщини визнала священним. Крім цього, в 1944 р. вона була доповнена ст. 15-а, в якій закріплювалось, що Українська РСР має свої республіканські військові формування. Але цей припис носив формальний характер та був запроваджений для вирішення Радянським Союзом геополітичних завдань на світовій арені.

Наступною була Конституція УРСР 1978 р. Воєнним питанням у цьому документі вже було присвячено цілу главу «Зовнішньополітична діяльність і захист соціалістичної Вітчизни». Слід визнати позитивним, що є приписи, які прямо забороняють пропаганду війни, а також встановлюють, що на Збройні Сили перед народом покладається обов'язок – надійно захищати Вітчизну, бути в постійній бойовій готовності, яка гарантує негайну відсіч будь-якому агресорові. Ця конституційна норма окреслює межі діяльності воєнної організації радянської держави. Необхідно зазначити, що ч. 1 ст. 29, де зазначено, що захист соціалістичної Вітчизни належить до найважливіших функцій держави і є справою всього народу, є доволі схожою з ч. 1 ст. 17 Конституції України 1996 р., де, у свою чергу, зазначено, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу.

Звичайно, сучасний конституційний припис позбавлений ідеологічної забарвленості радянського часу, але у деяких аспектах він є менш досконалим, про що неодноразово зазначалось у літературі. Так, зокрема, Ю. М. Тодика абсолютно обґрунтовано вказує, що аналіз цієї конституційної норми ставить комплекс взаємопов'язаних питань та, перш за все, що слід розуміти під інформаційною безпекою України та чи може вона бути справою всього Українського народу, а народ – суб'єктом відповідальності за незабезпечення інформаційної безпеки, та доходить висновку, що ч. 1 ст. 17 Конституції України є не зовсім коректною [9, с. 197].

Отже, можна стверджувати, що військові питання найсуттєвіше висвітлення отримали в авторському проекті Конституції П. Орлика 1710 р. Цей документ у історії дорадянської України є найбільш досконалим щодо воєнних питань. Деякі його положення стосовно військової служби знайшли своє відображення у сучасному українському законодавстві. Подальші конституційні акти цього періоду питанням військової служби уваги майже не приділяли. Радянський період характеризувався активним формуванням воєнної організації та інституту військової служби в особливих ідеологічних умовах. У перших двох конституційних актах (1919 та 1929 рр.) найбільш чітко простежувався класовий підхід щодо проходження військової служби. Наступні дві конституції (1937 та 1978 рр.) від цього практично відходять та встановлюють загальний військовий обов'язок, однак ідеологічне навантаження залишається. Серед радянських основних законів найбільш досконало регулювала питання армії та військової служби Конституція УРСР 1978 р. Таким чином, в історичній ретроспективі формування Української державності та створення конституційного законодавства були різні підходи щодо конструювання моделі конституційно-правового регулювання питань, які пов'язані з військовою службою. Однак вказані питання майже завжди були в наявності у важливих конституційно-правових актах, а тому, відповідно, залишалися в центрі уваги конституційного права України як галузі права та становили предмет його регулювання. Проте у науковому аспекті ці питання майже не розглядалися, у чому є нагальна необхідність.

Список літератури: 1. Тацій В., Тодика Ю. Проблеми становлення сучасного конституціоналізму в Україні // Право України. 2001. № 6. 2. Паламарчук В. Законодавчий аспект реформування Збройних сил України // Людина і політика. 2002. № 4. 3. Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посіб. / За ред. В. Д. Гончаренка. К., 2003. 4. Кравчук М. Організаційно-правові засади військового будівництва Української Держави // Актуальні проблеми правознавства. Наук. зб. ЮІ ГАНГ. Тернопіль, 2001. 5. Корякин В.М. Введение в теорию военного права (монография) // Российский военно-правовой сборник. М., 2007. № 9. 6. Советское государственное право. / Под ред. А. Я. Вышинского. М., 1938. 7. Ленин В. И. О войне, армии и военной науке. М., 1965. 8. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. М., 2000. 9. Тодыка Ю. Н. Конституционное право Украины: отрасль права, наука, учебная дисциплина. Х., 1998.

Надійшла до редколегії 30.11.07